

САГИДОЛДА НАГИМА

ҚАЗАҚСТАН АЙМАҚТАРЫНЫҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН КӨТЕРУДІҢ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТЫ

«6D051000 – Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясына

АҢДАТПА

Диссертациялық зерттеу тақырыбы. ХХІ ғасырда көптеген дамыған мемлекеттер демографиялық үдерістер бойынша өте өткір проблемалармен кездесті. Демографиялық теңгерімсіздік проблемалары Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Қазақстан-2050 «Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында көрініс тапты. Қазақстанның кейбір аймақтарында орын алған демографиялық үдеріс, ең алдымен, туудың халықтың қарапайым ұдайы өсіп-өну деңгейінен төмен болуымен байланысты күрделі проблеманы білдіреді. Бұл үрдіс жақын болашақта бүкіл халықтың табиғи азаюына, оның жыныстық және жас құрылымындағы қолайсыз өзгерістеріне алып келеді. Мұндай демографиялық өзгерістердің салдары қоғамдық-мемлекеттің тұрақты дамуына кедергі келтіретін елеулі әлеуметтік-экономикалық және саяси дағдарыстарға әкелу мүмкіндігін күшейтіп отыр.

Осылайша, қалыптасқан үрдістерде, Қазақстан аймақтарындағы демографиялық үдерістер мемлекеттік биліктен адекватты реакцияны талап етеді. Сондықтан қазіргі кезеңде Қазақстан аймақтарындағы демографиялық проблемаларды тұрақты түрде еңсеруге ықпал ететін мемлекеттік демографиялық саясаттың стратегиялық басымдықтары мен тетіктерін айқындау маңызды.

Осы міндеттерді шешу кезінде ғылыми және қолданбалы дискурстарда Қазақстандағы демографиялық үдерістерді мемлекеттік басқарудың тиімділігіне қатысты даулы мәселелер туындайды. Соңғы жылдары Қазақстанның демографиялық ахуалының оң жылжуына қандай факторлар көп дәрежеде ықпал еткені және жүргізіліп отырған мемлекеттік демографиялық саясаттың осы орын алған өзгерістердегі рөлі қандай деген сұрақтың жауабын зерттеуді қажет етуде. Сонымен қатар, демографиялық проблемаларды мемлекеттік деңгейде шешудің қажеттілігі мен тиімділігі туралы мәселе уақыт өткен сайын практикалық және ғылыми маңызға ие болуда. Сондықтан қазіргі Қазақстандағы мемлекеттік демографиялық саясатты жетілдіру тиісті ғылыми-теориялық базаны және оның негізінде нәтижелі практикалық шараларды әзірлеуді талап етеді.

Зерттеудің мақсаты. Қазақстан Республикасының демографиялық саясаты мен аймақтарындағы демографиялық әлеуетті зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздерін қарастыра отырып, мемлекеттің жүргізіп отырған

саясатының ықпалын талдау арқылы елдің депрессивті аймақтарының демографиялық әлеуетін көтеруге арналған ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Қойылған мақсатқа қол жеткізу келесі міндеттерді шешуді нақтылайды:

- демографиялық үдерістерді мемлекеттік реттеудің және аймақтардың демографиялық әлеуетін арттырудың теориялық-әдіснамалық аспектілерін мен демографиялық әлеуетті көтерудің мемлекеттік саясаты түсінігін нақтылау;

- қазіргі кезеңдегі Қазақстандағы демографиялық дамудың аймақтық ерекшеліктері мен проблемаларын анықтау;

- әлеуметтік-экономикалық талдауды негізге ала отырып, Қазақстан аймақтарына кластерлік талдау жүргізу;

- аймақтардағы демографиялық әлеуетке әсер ететін негізгі факторлардың құрылымдық моделін қалыптастыру;

- Қазақстан аймақтарындағы мемлекеттік демографиялық саясатты жетілдірудің басым бағыттарын әзірлеу.

Зерттеу объектісі Қазақстан Республикасының демографиялық депрессивті аймақтары болып табылады

Зерттеу пәні Қазақстан аймақтарындағы демографиялық әлеуетті арттыру жөніндегі мемлекеттік саясатты іске асыру үрдісінде туындайтын әлеуметтік-экономикалық қатынастардың жиынтығы болып табылады.

Зерттеудің әдістемелік базасы. Диссертациялық зерттеу пәнаралық әдіснамалық құралдарды, ең алдымен, SmartPLS 3, R пакеті және Gretl эконометрикалық модельдеуге арналған қолданбалы бағдарламалық жасақтама көмегімен экономикалық, социологиялық, саяси және математикалық талдауларды қолданды. Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізіне аймақтардың демографиялық саясаты, экономиканы мемлекеттік реттеу, аймақтық экономика, әлеуметтік саясат, менеджмент, эконометрика және экономикалық статистика бойынша отандық және шетелдік мамандардың жарияланымдары жатады. Диссертациялық жұмыстың ақпараттық-эмпирикалық негізін ҚР Ұлттық статистика бюросының ресми деректері, мемлекеттік және жергілікті басқару органдарының ресми деректері, конференция материалдары мен жүргізілген әлеуметтік сауалнаманың нәтижелері құрайды.

Қорғауға шығарылатын негізгі тұжырымдамалар:

- «демографиялық әлеуетті көтерудің мемлекеттік саясаты» ұғымына нақтыланған авторлық анықтама ұсынылып, оның экономикалық, әлеуметтік және саяси мазмұны ашылды;

- аймақтағы демографиялық әлеуетті қалыптастыратын (жеке этностар, олардың жалпы халық санындағы үлесі, туу коэффициенті, тұрғындардың балаға деген қажеттілік мінез-құлқы, отбасыларды қолдауға арналған мемлекеттік саясаты, халықтың өмір сүру деңгейі, әлеуметтік-экономикалық тартымдылық) факторлардың жиынтығы құрылды. Аймақтардағы демографиялық параметрлер (туу, өлім-жітім, халықтың қартаюуы, ішкі-көші

кон), халық санының жас-жыныстық құрылымы және ұдайы өсіп-өну факторлары негізгі бағалау көрсеткіштері ретінде айқындалды;

- R бағдарламасы арқылы Қазақстан аймақтарының демографиялық әлеуетіне кластерлік талдау жасау нәтижесінде демографиялық тұрғыдан «жоғары», «салыстырмалы түрде жоғары», «орташа» және «депрессивті» аймақтар анықталды;

- Қазақстанның депрессивті аймақтарының әлеуметтік-демографиялық көрсеткіштеріне талдау нәтижесінде демографиялық әлеуетке әсер ететін негізгі факторлардың құрылымдық моделі Smart PLS бағдарламасының көмегімен әзірленді;

- елдің депрессивті аймақтарындағы демографиялық мәселені мемлекеттік реттеу тетігі әзірленіп, арнайы мемлекеттік Агенттік құру ұсынылды, GRETL бағдарламасын қолдану арқылы депрессивті аймақтардың демографиялық дамуының 5 жылдық болжамы жасалынды.

Мұндай жұмыстың нәтижесі мәселеге жүйелі түрде жауап беру және мемлекеттің басты ресурсы, жоғары құндылығы ретіндегі халық санының сақталуын қамтамасыз ететін стратегиялық, кешенді мемлекеттік демографиялық саясатты қалыптастыруды көздейді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы.

- «демографиялық әлеуетті көтерудің мемлекеттік саясаты» ұғымына нақтыланған авторлық анықтама ұсынылды;

- демографиялық дамудың аймақтық ерекшеліктері анықталды. Ол ерекшеліктер аймақтың этникалық құрамы, балаларға қажеттіліктің менталитетке байланысты ерекшеліктері, халықтың өмір сүру деңгейі, балалы отбасыларды қолдау бойынша жүргізіліп отырған мемлекеттік саясаттың тиімділігі және аймақтың әлеуметтік-экономикалық тартымдылығымен айқындалды;

- әрбір аймақ үшін тиімді мемлекеттік демографиялық саясатты қолдануға мүмкіндік беретін демографиялық жағдайы бойынша негізгі картаны ұсынатын Қазақстан аймақтарына кластерлі талдау жүргізіліп, оның әдістемесі әзірленді;

- Қазақстанның депрессивті аймақтарындағы демографиялық проблемаларды шешудегі мемлекеттің демографиялық саясаты әсерінің бағыттарын айқындаған қоғамның демографиялық дамуының объективті факторларының классификациясы нақтыланып, аймақтардағы демографиялық әлеуетке әсер ететін негізгі факторлардың құрылымдық моделін қалыптастырылды;

- Қазақстан аймақтарының демографиялық әлеуетін көтеру бойынша мемлекеттік реттеу тетігі ұсынылды, ол реттеу әдістері, құралдары, субъектілері және объектілерінен тұратын күрделі жүйе болып табылады, сонымен қатар, аймақтарда қазақстандық мемлекеттік демографиялық саясатты жетілдірудің басым бағыттары ұсынылды.

Зерттеудің негізгі нәтижелерінің тәжірибелік маңыздылығы зерттеудің нәтижелері, тұжырымдары, ұсыныстары мен эмпирикалық материалдары Қазақстан Республикасында демографиялық және отбасылық

саясатты, жастар саясатын және әлеуметтік қорғауды жүзеге асырумен айналысатын мемлекеттік билік және басқару органдарының практикалық қызметінде пайдаланылуы мүмкін екендігінде.

Атап айтқанда, Қазақстан аймақтарының демографиялық әлеуетін көтеру бойынша ұсынылған мемлекеттік реттеу тетігі барлық аймақтар бойынша халық санын тиімді теңгеруге, ал бұл, өз кезегінде, бүкіл ел бойынша халық санының оң серпініне мүмкіндік береді.

Сондай-ақ диссертациялық зерттеудің нәтижелері «Мәңгілік ел жастары–индустрияға!» - «Серпін-2050» әлеуметтік жобасын тиімді жүзеге асырудағы өзекті мәселелерді шешуге ықпал ете алады.

Демографиялық жағдайлары бойынша ұсынылған негізгі карта және автор анықтаған демографиялық дамудың аймақтық ерекшеліктері, Қазақстан аймақтарын кластерлеу нәтижелері, яғни, бірінші кезекте, аймақтың этникалық құрамы, балаларға қажеттіліктің ұлттық ерекшеліктері, халықтың өмір сүру деңгейі, балалы отбасыларды қолдау бойынша жүргізіліп жатқан мемлекеттік саясаттың тиімділігі және аймақтың әлеуметтік-экономикалық тартымдылығымен айқындалады. Бұл нәтижелер «Оңтүстіктен солтүстікке көшу» Мемлекеттік бағдарламасын тиімді іске асыруға мүмкіндік береді.

Қазақстанның депрессивті аймақтарындағы демографиялық проблемаларды шешуде мемлекеттің демографиялық саясаты әсерінің бағыттарын айқындаған қоғамның демографиялық дамуының объективті факторларының автор ұсынған жіктемесі Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыруда пайдаланылуы мүмкін.

Диссертациядағы материалдар жоғары оқу орындарындағы мемлекеттік және жергілікті басқару, экономика және менеджмент мамандықтары бойынша оқу-әдістемелік құралдарды дайындауда, сондай-ақ мемлекеттік қызметкерлерге қосымша кәсіптік білім беру жүйесінде пайдаланылуы мүмкін.

Докторанттың әр жарияланымды дайындауға қосқан үлесінің сипаттамасы. Диссертациялық зерттеудің негізгі ережелері мен қорытындылары Scopus мәліметтер базасына кіретін 1 журналда, ҚР БҒМ Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған 3 журналда, Қазақстан мен алыс шетелдің халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларының материалдарында жарияланды (5 мақала):

1. «Қазақстанның демографиялық үдерісіне эконометрикалық талдау» тақырыбындағы мақалада Қазақстан Республикасындағы демографиялық жағдайына әсер ететін факторларға эконометрикалық талдау жүргізілді, сондай-ақ регрессиялық модель жасалынды. Авторы: Сағидолда Н., Рахметова Р.У., Абенова К.А. Әр автордың қосқан үлесі: Сағидолда Н.: Идея, әдеби шолу, зерттеу тұжырымдамасы мен дизайны, деректерді жинау және өңдеу, статистикалық өңдеу, корреляциялық-регрессиялық талдау, регрессиялық модель құру, негізгі мәтінді жазу; Абенова К. А.: кеңес беру; Рахметова Р. У.: редакциялау.

2. «Қазақстан Республикасы өңірлерінің демографиялық әлеуетінің негізгі көрсеткіштеріне әсер ететін факторларды талдау» тақырыбындағы мақалада Қазақстан аймақтарының демографиялық әлеуетіне әсер ететін факторлар қарастырылып, талданды. Авторы: Сағидолда Н.

3. «Қазақстан Республикасы және әлем елдері бойынша демографиялық саясатты салыстырмалы түрде талдау» тақырыбындағы мақалада әлемнің түрлі елдерінің, соның ішінде Қазақстанның демографиялық саясатына салыстырмалы талдау жүргізілді. Авторы: Сағидолда Н.

4. «Socio-economic sustainable development of the regions of Kazakhstan: research of demographic potential» тақырыбындағы мақалада Қазақстан аймақтарының демографиялық әлеуетінің мәселелері қарастырылады. Кластерлік талдауды қолдана отырып, үш аймаққа бөлінді. Авторлар: Сағидолда Н., Рахметова Р.У., Мусульманкулова А.А., Абенова К.А., Қазыкешова А. Әр автордың қосқан үлесі: Сағидолда Н.: Идея, әдеби шолу, зерттеудің тұжырымдамасы мен дизайны, деректерді жинау және өңдеу, статистикалық өңдеу, кластерлік талдау, негізгі мәтінді жазу; Мусульманкулова А.А.: статистикалық мәліметтер жинағы, мәтіннің бір бөлігін жазу; Қазыкешова А.: кеңес беру; Рахметова Р.У., Абенова К. А.: редакциялау.

5. «Қазақстан Республикасының экономикалық қауіпсіздігіне халықтың табиғи өсімінің әсері» тақырыбындағы мақала Қазақстан Республикасындағы экономикалық қауіпсіздік проблемалары мен демографиялық ахуал арасындағы байланысты зерттеуге арналған. Авторы: Сағидолда Н.

6. «Қазақстан Республикасындағы демографиялық үдерістерді мемлекеттік реттеу» тақырыбындағы мақаланың құндылығы мемлекеттік демографиялық саясаттың тиімділігін қарастырудан тұрады. Авторы: Сағидолда Н.

7. «Шағын және орта бизнестің дамуы мен халықтың табиғи өсімінің байланысы» тақырыбындағы мақалада экономикалық қатынастар мен демографиялық үдерістердің өзара әрекеттесуі қарастырылады. Авторы: Сағидолда Н.

8. «Региональные особенности демографической ситуации в Казахстане» тақырыбындағы мақалада Қазақстанның бес аймағы бойынша халық санының өзгеруі қарастырылған. Авторы: Сағидолда Н.

9. «Қазақстанның тәуелсіздік жылдарына дейінгі халық саны мен құрамының өзгеру ерекшеліктері» тақырыбындағы мақала 1990 жылға дейін Қазақстан аймақтары халқының сандық және сапалық өзгерістерін талдауға арналған. Авторы: Сағидолда Н.